

פורום המרצות והמרצים למשפטים
منتدى محاضرات ومحاضري القانون
لمعן הדמוקרטיה | من أجل الديمقراطية
The Israeli Law Professors' Forum
for Democracy

פורום המרצות והמרצים למשפטים למען הדמוקרטיה

נייר עמדה מס' 42: אין אקדמיה בלי דמוקרטיה – מה זה בעצם אומר? פגיעת

ההפיכה המשטרית באקדמיה ובסגל האקדמי

הופץ ביום 14.4.2023*

תקציר

פורום המרצות והמרצים למשפטים למען הדמוקרטיה – קבוצה בלתי מאוגדת ובלתי תלויה בגוף פוליטי של מומחים ומומחיות למשפט הישראלי ולמשפט הציבורי בפרט הפועלת בהתנדבות – רואה בדאגה רבה את הכוונה המסתמנת לפעול לביטול עצמאותה של הרשות השופטת, להכפפתה לממשלה ולשיקוליה הפוליטיים-מפלגתיים של הרשות המבצעת, לפגיעה במעמד העצמאי של היועצים המשפטיים לממשלה ולמשרדי הממשלה, ולפגיעה בזכויות האדם. **בנייר עמדה זה אנו מתייחסים לפגיעה הצפויה באקדמיה הישראלית ככלל, ובמוסדות האקדמיים, בסגל האקדמי ובזכויות הסטודנטים בעקבות השינויים המשפטיים, בפרט.**

אנו מוצאים כי :

- לאור הניסיון הבינלאומי, ההסכמים הקואליציוניים בישראל, הצעות חוק המונחות על שולחן הכנסת וכן הכרזות של שרים בממשלת ישראל – **עולה חשש מוחשי שהמחקר וההוראה במוסדות האקדמיים**

---

* אנחנו, חברות וחברים בפורום מרצות ומרצים למען הדמוקרטיה, בעלי עמדות אקדמיות שונות לגבי פרטי הרפורמות השונות שהציעה הממשלה ה-37 לשינוי שיטת המשטר בישראל. לפיכך, ניירות העמדה או חומרים מקצועיים אחרים המופקים על ידינו משקפים את העמדה הרווחת בקרב החברים, גם אם אינם על דעת כולם. עם זאת, אנו מאוחדים בדעה כי יש במכלול ההצעות של הממשלה – שעניין מתקפה חסרת תקדים בחומרתה על עצמאות השפיטה, היעוץ המשפטי, המשטרה, הצבא, והשידור הציבורי – כדי לפגוע באופן חמור בשלטון החוק ובאופייה הדמוקרטי של ישראל. לפיכך, חברנו לפורום זה כדי להעמיד לרשות הציבור את חוות דעתנו המקצועית בשעה הרת גורל זו. רשימת חברות וחברי הפורום מתפרסמת באתר הפורום, שם גם מופיעים כל ניירות העמדה מטעמנו: <https://lawprofssforum.org>. עקבו אחרינו בטוויטר <https://twitter.com/lawprofssforum>. ליצירת קשר lawprofssforum@gmail.com.

בישראל עלולים להיפגע באופן מהותי בעקבות הרפורמות המקודמות בימים אלה, ושעקב כך יחול פיחות של ממש במעמדה האקדמי של ישראל בקרב אומות העולם.

- **לפגיעה זו משמעויות קשות גם לדמוקרטיה הישראלית בכללותה – שכן אין דמוקרטיה בלי אקדמיה, נוכח התפקיד המיוחד של האקדמיה בקידום הדמוקרטיה. ככל שתעמיק הפגיעה באקדמיה כך תהיה ההפיכה לבלתי ניתנת לתיקון.**
- **בהיעדר רשות שופטת עצמאית ואפקטיבית, לא תהיה לציבור האקדמי ולציבור הסטודנטים/ות דרך להגן על עצמו מפני כוחו של השלטון, למשל, בפגיעה צפויה בשוויון, בחופש אקדמי ובחופש ביטוי.**
- **ישנה סכנה אמיתית לפגיעה בסגל האקדמי – הן בביטחון התעסוקתי, באפשרויות התעסוקה ובתנאי ההעסקה של הסגל, והן ביכולתו לקדם מחקר אקדמי איכותי וחופשי.**
- **פגיעה מיוחדת צפויה לקבוצות מסוימות בתוך הסגל האקדמי, כגון אנשים מהסגל הזוטר, סגל שלפני קביעות, נשים, פלשתינים ועוד.**
- **המוסדות האקדמיים עצמם ייפגעו בצורה חדה באופנים שונים, בין השאר, בתקציביהן, באיכות המחקר, ביכולתם לגייס אנשי סגל מהשורה הראשונה בעולם לקידום המחקר, באיכות הסטודנטים/ות שיבואו בשעריהם ועוד.**
- **הרפורמה עלולה לפגוע גם בזכויות הסטודנטים, הן ביכולת שלהם להנות מההגנה המוקנית להם לעסוק במחקר על פי העקרון של החופש האקדמי והן ביכולת להשתתף בפעילות מחאתית בקמפוסים. היא אף עשויה לגרום לסטודנטים מוכשרים שלא ללמוד בישראל לאור הסכנה לפיחות במעמד ההשכלה הגבוהה.**

נימוקי נייר העמדה:

א. מבוא

האמירה "אין אקדמיה בלי דמוקרטיה" אינה סתמית. ראשית, מדדים בינלאומיים של איכות אקדמית מוכיחים קשר הדוק בין מצוינות אקדמית לבין פעילותה של אקדמיה בדמוקרטיה-ליברלית. שנית, בהמשך לאמור, ניסיון המר של מדינות אחרות שעברו מהפכות הדומות לזו שעוברת כיום מדינת ישראל אף הוא מבסס את הקביעה הזו, שכן בכולן נמצא כי תהליכים של הצרת האוטונומיה של מוסדות אקדמיים שפועלים בתחומן הביאה לדרדור במצבם הכללי של מוסדות אלה ובאיכותם. שלישית, וברמה העמוקה ביותר, תוקף האמירה נלמד מהבנה בסיסית של המצע התרבותי שעליו פורח המחקר האקדמי. שהרי בעת המודרנית הפכו המוסדות להשכלה גבוהה לחוד החנית ביצירת ידע פורץ גבולות ובאיתגור דרכי חשיבה מקובלים, וזאת הודות לדרך החקירה והדיון האקדמיים, המושתתים על ביסוס הולם של טענות וחשיבה ביקורתית, שהמדינה הליברלית מעודדת.

לנוכח כל האמור, מתבהרת נכונותה האמירה הקושרת בין דמוקרטיה לאקדמיה. בהקשר הישראלי בכלל ובהקשרה של המהפכה המשטרית בפרט, עולה, כבר היום, חשש אמיתי לפגיעה באקדמיה. זאת, נוכח הצעות חוק שעומדות על הפרק, הוראות רלוונטיות בהסכמים קואליציוניים, אמירות של שרים בממשלה, וכן עמדות,

שהביעו ארגונים הפועלים בצמוד לממשלה הנוכחית, כגון "פורום קהלת" ותנועת "אם תרצו", מהם ניתן ללמוד על מגמה ברורה להצרת האוטונומיה (החלקית) המוקנית כיום לאקדמיה והגברת מעורבות הממשלה במהלכה. **אחריתה של מגמה זו היא אחת – פגיעה קשה באקדמיה הישראלית, במחקר האקדמי בארץ, בחברות וחברי הסגל האקדמי, בציבור הסטודנטיות והסטודנטים, ומעל הכל: פגיעה בחברה, בכלכלה, בבריאות, בתרבות ובחברה האזרחית בארץ.** נטען גם כי לא רק שבלי דמוקרטיה אין אקדמיה, אלא שבלי אקדמיה אין שגשוג. ועוד נוסף ונטען כי בלי אקדמיה אין דמוקרטיה.

האקדמיה מהווה בסיס חשוב בחברה. מעבר לתפקידה בהשכלה הגבוהה ובהכשרה של כוח אדם מקצועי, יש לה תפקיד חשוב במחקר המקדם את החברה, הכלכלה, הבריאות, התרבות והחברה האזרחית. מחקרים אמנם מתקיימים גם בתעשייה, בשוק, ועל ידי ארגוני החברה האזרחית, אך למחקר האקדמי יש אורך נשימה שאין למחקרים במקומות האחרונים, והוא אינו מונע ממניעים כלכליים או פוליטיים. מכאן עיקר חשיבותו. מדינה שאין בה מחקר ארוך טווח היא מדינה שאינה זורעת זרעים לעתידה. דוגמאות לתוצרים של המחקר האקדמי אפשר למצוא לרוב, כולל בתחומי הגנטיקה וההייטק. החופש האקדמי, הנתמך במשטר דמוקרטי-ליברלי, הוא מרכיב חשוב בהצלחת האקדמיה – יותר מ-90% מהזוכים בנובל במדעים המדויקים נולדו במדינות דמוקרטיות, ומתוך אלה שלא נולדו בדמוקרטיה, הרוב המכריע היגר למדינה כזו ופעל בה. ואם להפנות לדוגמא רלוונטית במיוחד, 11 זוכי פרס נובל במדעים מדויקים נולדו בהונגריה – אבל רק אחד מהם גם חי ופעל בה.

עקרון החופש האקדמי מעוגן היום בסעיף 15 לחוק המועצה להשכלה גבוהה, התשי"ח-1958, אשר קובע כי מוסד אקדמי מוכר "הוא בן חורין לכלכל עניניו האקדמיים והמינהליים, במסגרת תקציבו, כטוב בעיניו". ואולם, להוראה זו אין מעמד חוקתי וניתן לשנותה בין במישרין ובין באמצעות חוק אחר ברוב רגיל. האוניברסיטאות והמכללות הציבוריות בישראל תלויות מאוד בשלטון המרכזי הן מבחינת תקציבית (מרבית תקציבן מגיע מהממשלה באמצעות הועדה לתכנון ולתקצוב), והן מבחינה ניהולית (כפיפות למועצה להשכלה גבוהה). תלות זו מאפשרת לממשלה לפגוע בחופש האקדמי של האוניברסיטאות בצורה פשוטה יחסית גם ללא שינוי בחוק, למשל על ידי איום לפגוע בתקציבן.

לאקדמיה יש תפקיד קריטי בחברה דמוקרטית. מעבר לתפקידה במחקר, השכלה גבוהה, ובהכשרה של כוח אדם מקצועי, יש לה תפקיד חשוב ביצירת מרחב אינטלקטואלי לביקורת על השלטון וביצירה של ידע אמין. האקדמיה מייצרת מנגנוני שיח שיכולים לבקר את המשטר באופן המבוסס על ידע אמין אודות הנעשה בעולם ואודות מהלכי השלטון. היא אף מהווה מרחב פיזי שבו יכול להתקיים שיח פוליטי ביקורתי של סטודנטים וסגל. כתוצאה מכך, המעבר משיטת משטר דמוקרטית-ליברלית לשיטת משטר בעלת מאפיינים טוטליטריים מאופיין במקרים רבים גם בפגיעה באוטונומיה ובחופש של המוסדות האקדמיים, שכן האקדמיה גם מגנה על הדמוקרטיה. ואכן, האמירה שעליה פתחנו פועלת גם בכיוון ההפוך: "אין דמוקרטיה ללא אקדמיה": במדינות בהן אין אקדמיה חופשית בדרך כלל גם אין דמוקרטיה.

הניסיון שנצבר בזירה הבינלאומית בעשורים האחרונים, בצירוף המגמות הלא מוסתרות של הקואליציה הנוכחית, מצביעים על כך שיש סיכוי סביר ביותר שהשינויים המשטריים המקודמים בימים אלה יפגעו בעתידה של האקדמיה בישראל, וזאת במספר רובדים משלימים: 1. פגיעה במוסדות ההשכלה הגבוהה; 2. פגיעה צפויה בסגל האקדמי בכל הנוגע לתנאי ויחסי העבודה, כולל הגבלת החופש האקדמי, אפשרויות קידום מחקר עצמאי ואף סכנה לביטחון התעסוקתי; 3. פגיעה בחופש האקדמי של סטודנטיות וסטודנטים שעוסקים במחקר; 4.

פגיעה ביכולת של הסגל האקדמי וסטודנטים להשתתף בפעילות מחאתית במרחב הפיזי של הקמפוסים.¹ כל אלה לא רק ידרדרו את האקדמיה, אלא אף יפגעו, כאמור, בחוסנה של הדמוקרטיה הישראלית ובעוצמתה החברתית-כלכלית.

מסמך זה נועד לתת פירוט קצר על תהליכים דומים שהתרחשו בעולם וכן על התרחשויות בישראל כדי להמחיש את הפגיעה שאנו מתריעות ומתריעים לגביה.

ב. מבט בינלאומי

עלייה של משטרים לא דמוקרטיים בעולם לוותה בפגיעה משמעותית בחופש האקדמי ובעצמאותה של האקדמיה, דבר אשר השפיע ישירות על איכות המחקר. דבר זה מצער, אך אינו מפתיע. האקדמיה עשויה לעמוד בדרכו של שלטון הסולד מהגבלות על כוחו, וזאת בין השאר בגין האוטונומיה היחסית המוקנית לה במדינות דמוקרטיות (בדומה למוסדות אחרים, כגון בתי המשפט), בשל המרכזיות שעשויה להיות לה בחברה האזרחית במדינה ואף בשל העמדה הביקורתית (וחמור מכך: עמדה ביקורתית ומיודעת) שחבריה רואים עצמם זכאים להביע (גם) כנגד גופי המדינה. אין פלא, לכן, כי הניסיון של הונגריה, פולין וטורקיה מלמד כי כחלק מההשתלטות הכוללת של השלטון על גופים מרכזיים בדמוקרטיה כמו מערכת המשפט, הפרלמנט והתקשורת, השלטון מנסה גם לבסס את השפעתו על האקדמיה.

הונגריה

בהונגריה בוצעו שלל צעדים שהובילו למינויים של מקורבי ממשל למשרות בכירות בהובלת ההשכלה הגבוהה, בוטלו או שונו תוכניות לימודים, צומצמו והוגבלו שיתופי פעולה עם קרנות ומוסדות אקדמיים אירופיים ונפגעו תנאי עבודתם של הסגל האקדמי. כך בשנת 2017 חקיקה מעין "פרסונאלית" שקבעה תנאים לפעילות אקדמית של אוניברסיטאות הובילה לכך שהאוניברסיטה המרכז אירופית המקומית (CEU) נאלצה לסגור את שעריה ולהעתיק את פעילותה לוינה.² על פי החוק, הותנתה פעילותן של אוניברסיטאות זרות בקיומם של קשרים בילטרליים בין המדינות ובקיומו של קמפוס אקדמי במדינה הזרה. האוניברסיטה המרכז אירופית שלא עמדה בדרישות אלה, נאלצה לסגור את שעריה ולעזוב את המדינה.³ צעד זה הוביל לפתיחת הליכים נגד הונגריה בניציבות האירופית והסוגיה הועברה לטיפול בין הדין האירופי לצדק שקבע שבמדינות שנקטה יש משום הפרה של מגילת זכויות היסוד של האיחוד האירופי, שמגינה על החופש האקדמי וחופש העיסוק.⁴

¹ ראו: אורן פרוז, עינב טמיר, שרה גולד ויונתן מורל "חופש ביטוי ומחאה בקמפוסים בישראל: בין המשפט החוקתי להסדרה עצמית" **מחקרי משפט** לג 347 (2021).

² <https://www.haaretz.co.il/news/world/europe/2023-01-12/ty-article-timeline/.highlight/00000185-a163-d7cf-afef-a7eb2d440000>

³ "מזהים תהליכים: כיצד השתנו פניה הדמוקרטיות של הונגריה" **הארץ**, ניו יורק טיימס ורויטרס (12.1.2023) <https://www.haaretz.co.il/news/world/europe/2023-01-12/ty-article-timeline/.highlight/00000185-a163-d7cf-afef-a7eb2d440000>

⁴ "בית הדין האירופי לצדק: חוק בהונגריה שפגע באוניברסיטה של סורוס – נוגד את הדין" **הארץ**, ד-פ-א, אי-פי ורויטרס (6.10.2020), <https://www.haaretz.co.il/news/world/europe/2020-10-06/ty-article/.premium/0000017f-e7db-dea7-adff-f7fb90540000>

בנוסף, במהלך שנת 2021 הועברה בהונגריה חקיקה הקובעת כי הממשלה תצמצם את תמיכתה הכלכלית במוסדות אוניברסיטאיים והמימון למוסדות יוענק על ידי קרנות "בנאמנות ציבורית" שחבריהן מקורבים לממשלה (public trust foundations). צעד זה איפשר לקדם שינויים משמעותיים במוסדות אקדמיים באופן חוקי, לכאורה, ביניהם **מינויי בכירים במוסדות שונים** ומתן כלים להשפעה על תוכן חומרי הלימוד, לרבות בדרך של צנזורה.⁵ על פי דבריה של פרופ' זיוזיה הטני, פרופסורית במחלקה לשפה ולספרות רוסית ב-ELTE בהונגריה, כפי שהובאו בכתבה ב"הארץ", כמעט כל האוניברסיטאות בהונגריה הופרטו מניהול המדינה והועברו לידי קרנות: "באוניברסיטאות האלה יש עכשיו חבר מנהלים שבו יש רק אנשים, פוליטיקאים ואוליגרכים פרו-ממשלתיים, שגם מקבלים משכורות גבוהות מאוד כדי לנהל את האוניברסיטאות האלה כראות עיניהם".⁶ בהמשך לצעד זה, בתחילת 2023 הודיע ה-European Commission **על כוונתו להקפיא תקציבים שניתנים לאוניברסיטאות הונגריות** רבות במסגרת תוכניות +Erasmus ו-Horizon Europe נוכח העדר המענה מצד השלטון לביקורת שהובעה ביחס להשפעה של מפלגת השלטון על מינויי בכירים באוניברסיטאות וביחס לצעדים השונים שמבצע השלטון לפגיעה בשלטון החוק.⁷ נוסף על כך, ביום 13.4.2023 הודיעה המועצה הנ"ל כי על מקבלי מענקי המחקר האירופים במסגרת תוכנית ERC חלה החובה שלא לקיים שום קשרים משפטיים הכרוכים בכספי התוכנית עם האוניברסיטאות ההונגריות המנוהלות כיום, כאמור, כקרנות ב"נאמנות ציבורית". כתבה אחרת שפורסמה בעיתון "הארץ" עם מספר אקדמאיים הונגרים נוספים, שפכה אור על המהלכים המתוארים, ובפרט על **צמצום שיתוף הפעולה עם מוסדות אקדמיים וקרנות אירופאיות**. כך, מדבריו של הבלשן פרופ' אישטבאן קנסיי מאוניברסיטת סגד בהונגריה, ניתן ללמוד שהונגריה הייתה שותפה בפרויקטים בינלאומיים גדולים כמו CERN והמתקן האירופי לקרינת סינכרוטרון (ESRF), שגם ישראל חברה בהם, אך "הממשלה אצלו ביטלה חלק מהם בלי להתייעץ עם המדענים".⁸ על פי הפיזיקאי פרופ' ג'וזף פלינקאס, "כיום התקציבים מהאיחוד [האירופאי] הוקפאו על רקע הפחתת האוטונומיה של האקדמיה ומערכת המשפט בהונגריה והאפשרות לערוך מחקרים הצטמצמה מאוד. לפיו, הממשלה ההונגרית אמנם ממשיכה לתפעל את המוסדות האקדמיים, אבל בלי התוספת מהאיחוד, הצטמצמה מאוד האפשרות לערוך מחקרים.⁹ עוד ציינו המרואיינים, כי ב-2019 "הופקדה רשת מכוני המחקר הגדולה [בהונגריה] (MTA) בידי של מדען בעל בריתו של אורבן. לבסוף, 21 אוניברסיטאות [הונגריות], שבהן לומדים כ-80% מכלל הסטודנטים, הופקדו בידי

⁵ גל זיידמן, "אחרי הפרלמנט והתקשורת, ויקטור אורבן מנסה להשתלט על האקדמיה" **שיחה מקומית** (7.12.2020) [קישור](#).

⁶ דניאל לושי ואח' "זה מתקדם לאט, עד חוסר האונים: עדויות משקיעתה של דמוקרטיה" **הארץ** (1.2.2023): <https://www.haaretz.co.il/news/politi/2023-02-01/ty-article-magazine/.highlight/00000186-0311-d1fd-a1e6-477df4fa0000>

⁷ "EU Council excludes 21 Hungarian universities from Horizon Europe and Erasmus funding over Hungarian rule of law breaches" (12.1.2023): <https://www.bayfor.org/en/news/latest-news/news-detail/4373-eu-council-excludes-21-hungarian-universities-from-horizon-europe-and-erasmus-funding-over-hungarian-rule-of-law-breaches.html>

כמו כן, ראו גם: "Hungary's Orban extends dominance through university reform" **CNN** (27,4,2021) <https://edition.cnn.com/2021/04/27/europe/hungary-orban-university-reform-intl/index.html>.

⁸ גדעון לב "האסון למדע הישראלי יתרחש מהר ממה שמדמיינים – והוא יהיה בלתי הפיך" **הארץ** (7.2.2023). <https://www.haaretz.co.il/science/2023-02-07/ty-article-magazine/.premium/00000186-270e-d718-a5af-a73f5d3c0000>

⁹ שם.

מועצות [קרנות] המאוישות כמעט אך ורק על ידי נאמני אורבן. צעד אחרון זה הוביל להחלטת האיחוד האירופי בדצמבר 2022 לאסור על הקצאת תקציבים מהאיחוד לאוניברסיטאות הללו". בנוסף, ב-2019 הממשלה ההונגרית "החלה לצמצם על בסיס חודשי את תקציב האקדמיה ההונגרית למדעים".¹⁰

ההשתלטות על מוסדות ההשכלה הגבוהה בהונגריה הביאה **להתערבות משמעותית בתכני הלימוד והמחקר ולפגיעה בחופש האקדמי**. כך, למשל, בשנת 2018 הונגריה ביטלה את התוכניות ללימודי מגדר במוסדות אקדמיים. בממשלה הסבירו כי עמדתה היא ש"אנשים נולדים גברים או נשים". הממשלה פרסמה צו השולל את ההכרה והמימון של תוכניות ללימודי מגדר בשתי אוניברסיטאות שהפעילו אותן בהונגריה. הצו הסיר את הנושא מרשימת התוכניות ללימודי תואר שני שמוכרות על ידי הממשלה שמקבלות ממנה תמיכה כספית. סגן ראש הממשלה הסביר כי ללימודי מגדר "אין קשר לאוניברסיטאות מאחר שהם אידיאולוגיה ולא מדע".¹¹ כמו כן השלטונות בהונגריה סגרו בפועל את האוניברסיטה לקולנוע ולתיאטרון בבודפשט. מנגד הממשלה "יצרה מעין 'אוניברסיטת צללים' לקולנוע ולתיאטרון עם הנהלה שמסורה לאידיאולוגיה שלה".¹² בנוסף, "ועדת ההסמכה להשכלה גבוהה" ההונגרית הפעילה לחץ על חוקרת לא לפרסם מאמר אקדמי ביקורתי.¹³

לא רק תחומי המחקר נתונים כעת לפיקוח ממשלתי, אלא גם **ההגשות לקרנות מחקר**. בעקבות החקיקה ההונגרית "שבמסגרתה הוקם גוף המפקח על מוסדות המחקר ירד מספר הצעות המחקר העצמאיות שעברו שיפוט עמיתים, ומדענים החלו לצנזר את עצמם לפני הגשת בקשות למענקים. בתהליך הערכת ההצעות מפעיל השר הממונה שיקולים פוליטיים ואידיאולוגיים".¹⁴ יש להדגיש, כי הפגיעה במעמדם של המוסדות האקדמיים בהונגריה הובילה לכך שגדל מספר הסטודנטיות והסטודנטים ממוצא הונגרי הבוחרים ללמוד מחוץ למדינה, התפתחות בעלת השפעה שלילית לא רק על חוזקו של גוף הסטודנטים/ות במדינה אלא גם על הרכבה העתידי של האקדמיה, התעשייה, המשפט והחברה בה.

טורקיה

דוגמה מובהקת נוספת לקשר בין פגיעה בדמוקרטיה לבין פגיעה באקדמיה מגיעה מטורקיה. **טורקיה** בראשות ארדואן מתקרבת מזה כעשור למה שמכונה דמוקרטיה סמכותנית, בה הממשלה פועלת ללא איזונים ובלמים ראויים המגבילים אותה. לפיכך, טורקיה היא דוגמה טובה ללמוד ממנה להקשר הישראלי, בשל מאפיינים משותפים בין שתי המדינות, כדוגמת קיומן של קהילות דתיות דומיננטיות ומשטר שאינו מחויב להפרדת הדת מהמדינה בשני המקרים. שני הגרפים הבאים מראים קשר בין הדרדרות מדד הדמוקרטיה בטורקיה בשנים האחרונות (גרף א) לבין הדרדרות דירוג האוניברסיטאות בטורקיה לפי מדד ה-Times (גרף ב). הדרדרות זו

¹⁰ שם.

¹¹ <https://www.haaretz.co.il/news/world/europe/2023-01-12/ty-article-timeline/.highlight/00000185-a163-d7cf-afef-a7eb2d440000>

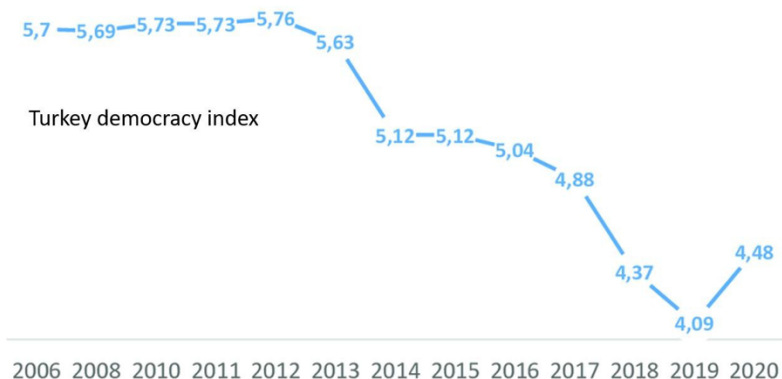
¹² <https://www.haaretz.co.il/news/politi/2023-02-01/ty-article-magazine/.highlight/00000186-0311-d1fd-a1e6-477df4fa0000>

¹³ <https://www.haaretz.co.il/magazine/2023-01-18/ty-article-magazine/.highlight/00000185-c54b-da66-a1bf-fddb942d0000>

¹⁴ גדעון לב, "האסון למדע הישראלי יתרחש מהר ממה שמדמינים – והוא יהיה בלתי הפיך" **הארץ** (7.2.2023): <https://www.haaretz.co.il/science/2023-02-07/ty-article-magazine/.premium/00000186-270e-d718-a5af-a73f5d3c0000>

משתקפת גם במדדים אחרים (למשל מדד שנגחאי ומדד ליידן), מכולם ניתן ללמוד כיצד הפגיעה בדמוקרטיה הצניחה תוך שנים מעטות את רמת האקדמיה הטורקית.

גרף א:

מבוסס על נתוני מדד הדמוקרטיה של האקונומיסט, כפי שמובאים ב- https://en.wikipedia.org/wiki/Democracy_Index

גרף ב:

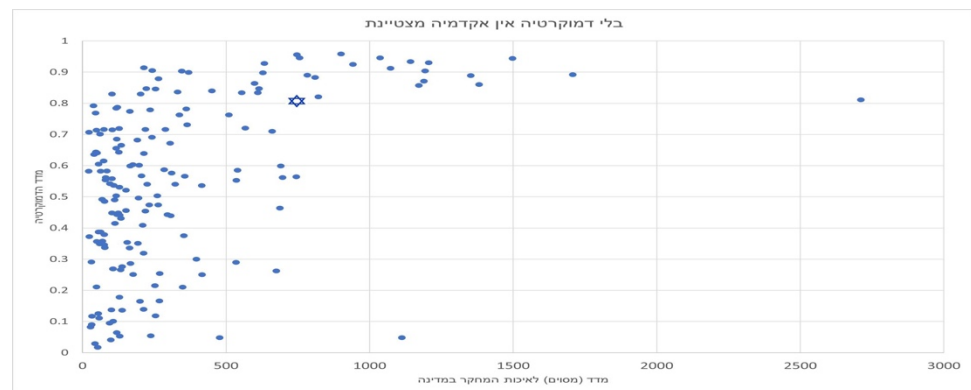

השפעתו הרחבה של ממשלו של ארדואן על האקדמיה באה לידי ביטוי, כמו בהונגריה, במינויי בכירים-מטעם המשפיעים על ניהולם של המוסדות ועל תכני הלימודים הנלמדים בהם. בשנת 2016, נוכח הכרזה על מצב חירום

פרסם השלטון executive decrees שנועדו לחזק את שליטתו של ארדואן במערכת המשפט, ברשויות הביטחון וכן – במוסדות החינוך במדינה. מתוקף אחד התיקונים שונה חוק ההשכלה הגבוהה, כך שבוטלו הבחירות לרקטורים באוניברסיטאות הציבוריות. תחת זאת, ניתנה לנשיא ארדואן ולמועצה להשכלה גבוהה אוטונומיה לבצע מינויים אלה ללא התייעצות עם המוסדות עצמם ותוך ביטול הקריטריונים שנקבעו בעבר לתפקיד. מחקר שבוצע בשנת 2019 מצא, כי צעד זה הוביל לירידה משמעותית באיכות הפעילות האקדמית במוסדות לאחר שנמצא כי 68 מתוך 196 רקטורים שמונו לפי שיטת המינוי החדשה מיעטו מאוד לפרסם מאמרים ולא צוטטו במאמרים אקדמיים אחרים – קנה מידה מקובל בעולם האקדמי להערכת איכות ומידת השפעה של חוקר/ת.¹⁵

את החיבור ההדוק בין מצוינות אקדמית לקיומה של דמוקרטיה-ליברלית ניתן אף ללמוד מגרף ג המצורף. גרף זה מראה שאינדקס הדמוקרטיה של כל המדינות שאיכותן האקדמית גבוהה מזו של ישראל גבוה מ-0.8.¹⁶ מדינות אלה כוללות את ארצות הברית, גרמניה, בריטניה, קנדה, צרפת, הולנד, אוסטרליה, איטליה, יפן שווייץ, ספרד ואחרות.¹⁷ המדינה היחידה שבה האיכות האקדמית גבוהה למרות המדד הדמוקרטי הנמוך היא סין.

גרף ג:

ג. מבט מקומי

מתרבים הסימנים כי האקדמיה בישראל תעמוד תחת מתקפה ברוח המהלכים שנעשו במדינות שתוארו לעיל בעתיד הקרוב. למעשה, יש בסיס לטענה כי היא מצויה כבר עתה תחת מתקפה. כיום, עומדת על הפרק שורה של הצעות חוק והוראות בהסכמים קואליציוניים שיש בהם כדי לפגוע בצורה מהותית בהשכלה הגבוהה בישראל. הן נתמכות באמירות של חברי/ות קואליציה ושרים וכן של ארגונים הקרובים להם אידאולוגית (כדוגמת "פורום

¹⁵ "Boğaziçi Resists Authoritarian Control of the Academy in Turkey" **Middle East Research and Information Project** (2.3.2021):

<https://merip.org/2021/02/bogazici-resists-authoritarian-control-of-the-academy-in-turkey/>

כמו כן, ראו גם:

"The State of Education in Turkey and Bogazici Protests" **Harvard International Review** (15.1.2021):

<https://hir.harvard.edu/the-state-of-education-in-turkey-and-bogazici-protests/>

¹⁶ ראו לעניין זה: "Ranking of Countries by Quality of Democracy":

<https://www.democracymatrix.com/ranking>

¹⁷ <https://www.scimagojr.com/countryrank>.

קהלת" ו"אם תרצו"), אשר כולם יחד מעלים את החשש הממשי מפני פגיעה מהותית ישירה ועקיפה באקדמיה הישראלית – במוסדות האקדמיים, בתנאי המחקר של חוקרות וחוקרים וכן בסטודנטים. יצוין, כי חלק מהצעות החוק הונחו על שולחן הכנסת הקודמת, ואולם בהתווסף להן הצעות חוק חדשות שהונחו בכנסת זו, או הצעות שהונחו בשנית בחודשים האחרונים, עולה דאגה אמיתית לאקדמיה בישראל.

כפי שצינו לעיל, בהיעדר רשות שופטת עצמאית ואפקטיבית, לא יהיה לציבור האקדמי ולציבור הסטודנטים דרך להגן על עצמו מפני כוחו של השלטון. את תפקידו החשוב של בג"ץ בהגנה על האקדמיה ניתן ללמוד מפסק הדין בעניין פרופ' עודד גולדרייך (בג"ץ 2199/21 **ועדת השופטים להענקת פרס ישראל נ' שר החינוך**, פס' 15 (12.8.2021)), שם כתב השופט עמית, בין היתר, את הדברים הבאים: "במדינות דמוקרטיות, חופש הביטוי והחופש האקדמי הולכים שלובי זרוע".

1. הצעות חוק שעומדות על הפרק

להלן נציג שורה של הצעות חוק שכוונתן הגבלת חופש הביטוי בקמפוסים – הן חופש הביטוי של הסטודנטים/ות ואף של אנשיות הסגל – כמו גם הגבלת חופש ההתארגנות של תאי סטודנטים/ות במוסדות. חשוב מאוד להדגיש, כי חלק מההצעות מגדילות לעשות ומבקשות לקבוע סנקציה של הפחתת תקציבם של מוסדות בגין פעילות בשטחן שיש בה כדי לפגוע בהוראות הצעות החוק האמורות; ויש בהן המציעות סנקציה מוסדית שכזו – או סנקציה פרסונלית (מניעת זכאות לפרס) – בגין אמירות או מעשים של חבר/ת סגל. כך נפתח פתח מסוכן הן לפגיעה בחופש הביטוי ובחופש ההתארגנות באחת האכסניות המרכזיות לדיון ציבורי פורה – המוסדות להשכלה גבוהה – והן לענישה מצידה של הממשלה את המוסדות ו/או חברי/ות סגל בהתאם לאמות מידה בעייתיות ביותר, בוודאי בהקשרה של השכלה גבוהה. הבעיה מוחרפת בהקשר הישראלי, כפי שמתגלה בבחינת אמות המידה הקבועות בהצעות חוק אלה לענישת סטודנט/מרצה/מוסד – הן נוגעות למחלוקת המדינית בישראל באשר לסכסוך הישראלי-פלסטיני, שמסורתית לסטודנטים/ות הערבים/ות ולארגוני שמאל עניין מוגבר בו.

יצוין, כי המדובר בהצעות חוק פרטיות, אשר במצב דברים רגיל הסיכוי לצליחתם את הליך החקיקה נמוך למדי. עם זאת, הצעות חוק אלה הועלו על ידי חברי כנסת ושרים מהקואליציה הנוכחית, ובהתחשב ברוח הזמן יש להביא בחשבון גם את הסיכונים הגלומים בהן, כמו גם את המשמעות הנלווית לעצם העלאתן ולריבויין. זאת בעיקר נוכח התבטאויות ציבוריות כנגד האקדמיה מהעת האחרונה שיפורטו בהמשך.

להלן כמה הצעות חוק המגלמות את שלושת המרכיבים הללו:

- **הצעת חוק המועצה להשכלה גבוהה (תיקון – איסור פעילות פוגענית), התשפ"ג–2023 (2442/25/9)**, אשר הוגשה על ידי חבר הכנסת זאב אלקין (מהאופוזיציה), בה מוצע כי מוסד להשכלה גבוהה לא יאפשר לקיים בתחומו פעילות שיש בה שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, הסתה לגזענות, לאלימות או לטרור, תמיכה במאבק מזוין או במעשה טרור, ציון יום העצמאות כיום אבל או מעשה של השחתה או ביזוי פיזי הפוגע בדגל המדינה. עוד מוצע כי יושב ראש המועצה להשכלה גבוהה, שהוא שר החינוך, יקבע בצו, סנקציות שיוטלו עלו מוסד להשכלה לגבוהה אשר הפר את הוראות

התיקון המוצע. הצעת חוק זהה הונחה על שולחן הכנסת העשרים וארבע על ידי חבר הכנסת יריב לוי, כיום שר המשפטים (1679/24).

- **הצעת חוק המועצה להשכלה גבוהה (תיקון – איסור הנפת דגל של ישות עוינת במוסד מוכר), התשפ"ג-2022 (פ/964/25)**, אשר הוגשה על ידי חבר הכנסת חנוך דב מלביצקי (ההצעה הועברה אליו לאחר שחבר הכנסת שלמה קרעי, המציע המקורי, מונה לשר), מוצע כי מוסד מוכר לא יאפשר בתחומו הנפת דגל של מדינת אויב, הרשות הפלסטינית או ישות טרור (להלן – **ישות עוינת**). על פי המוצע, סטודנט שהניף דגל של ישות עוינת בתחום מוסד מוכר – דינו יהיה השעיה של שישה חודשים ודינו של מי שעבר עבירה חוזרת – הרחקה לצמיתות מהלימודים במוסד, והמועצה להשכלה גבוהה תשלול את זכאותו לתואר אקדמי בישראל או להכרה בתואר אקדמי מחוץ לישראל לתקופה של 10 שנים. עוד מוצע לקבוע, כי איש סגל במוסד מוכר שיניף דגל של ישות עוינת בשטח מדינת ישראל – דינו יהיה השעיה לשישה חודשים מהפעילות האקדמית, ומי שיבצע עבירה חוזרת יורחק לצמיתות מכל פעילות אקדמית. לבסוף, מוצע לקבוע כי תקצוב בגובה 10% לא יועבר למוסד מוכר שבמהלך השנה שקדמה למועד הקבוע להענקתו של התקצוב אפשרה הנפת דגל של ישות עוינת.
- **הצעת חוק המועצה להשכלה גבוהה (תיקון – הפחתת תקציב בשל אי-הנפת דגל המדינה), התשפ"ג-2022 (פ/273/25)**, לפיה 10% מתקציב מוסד יגרע אם במהלך השנה שקדמה למועד הקבוע להענקתו לא הניף המוסד כדרך קבע את דגל המדינה; הצעת חוק זהה הונחה על שולחן הכנסת ה-24 על ידי חברת הכנסת גלית דיסטל אטבריאן (2137/24).
- **הצעת חוק זכויות הסטודנט (תיקון – הרחקת סטודנטים תומכי טרור ממוסד לימוד ופירוק תאים תומכי טרור), התשפ"ג-2023 (פ/2368/25)**, קובעת איסור הבעת תמיכה במאבק מזוין של מדינת אויב או של ארגון טרור נגד מדינת ישראל או הנפת דגל של מדינת אויב, ארגון טרור או הרשות הפלסטינית בתחומו של מוסד להשכלה גבוהה, שתוצאתו עשויה להיות הרחקה מהלימודים במוסד לצמיתות ותישלל זכאותו לקבלת תואר אקדמי בישראל או להכרה בתואר אקדמי מחוץ לישראל לתקופה של חמש שנים; כמו כן, מוצע לאסור את פעילותו של תא סטודנטים שמבצע פעילות כפי שפורט לעיל.
- **הצעת חוק למניעת פגיעה במדינת ישראל באמצעות חרם (תיקון – מניעת זכאות לפרס), התשפ"ג-2022 (פ/915/25)**, שהוגשה על ידי חבר הכנסת אופיר כץ, מציעה כי מי שקורא לחרם נגד מדינת ישראל לא יהיה זכאי לפרס ממשלתי. הצעת חוק זהה הונחה על שולחן הכנסת ה-24 על ידי חבר הכנסת אופיר כץ (פ/1989/24).¹⁸

¹⁸ **הצעת חוק יסודות התקציב (תיקון – הפחתת תקציב או תמיכה בשל פעילות נגד עקרונות המדינה של עובד או נושא משרה), התשפ"ג-2022 (פ/1243/25)**, שהוגשה על ידי חברת הכנסת שרון השכל, מציעה כי אם ראתה ועדת הכספים של הכנסת כי עובד או נושא משרה בגוף מתוקצב מתבטא או פועל בצורה שהיא במהותה שלילת קיומה של המדינה כמדינה יהודית ודמוקרטית, הסתה לגזענות, לאלימות ולטרור, תמיכה במאבק מזוין או במעשה טרור, ציון יום העצמאות כיום אבל או מעשה של השחתה או ביזוי פיזי הפוגע בכבוד הדגל או הסמל – היא תהיה רשאית להורות לשר הממונה להפחית מסכומים שיש להעבירם מתקציב המדינה לאותו גוף. הצעות חוק זהות הונחו על שולחן הכנסת העשרים וארבע על ידי חבר הכנסת שלמה קרעי וקבוצת חברי הכנסת (פ/1902/24) ועל ידי חבר הכנסת שלמה קרעי (פ/4056/24) ועל שולחן הכנסת העשרים וחמש על ידי חבר הכנסת שלמה קרעי (פ/593/25). עולה החשש, שבהעדר מערכת שיפוטית עצמאית תקצר הדרך לכלול גם אמירות כנגד ההפיכה המשטרית, במידה שזו תעבור, בגדרן של הצעה זו.

2. הגבלת שיתופי פעולה

הפגיעה במוסדות להשכלה גבוהה עשויה להיגרם גם מהצעות שתפגענה בחופש האקדמי ואף בשיתופי פעולה אקדמיים בין מוסדות להשכלה גבוהה (גם כאן – תוך קביעת סנקציה תקציבית).

רלוונטית לעניין זה היא הצעת חוק המועצה להשכלה גבוהה (תיקון – הגבלת שיתוף פעולה בין מוסד אקדמי לבין ארגון הפועל נגד מדינת ישראל), התשפ"ג–2023 (פ/2263/25), שהוגשה על ידי חבר הכנסת אליהו רביבו, ובה מוצע כי אם ראה שר החינוך כי מוסד להשכלה גבוהה שהמדינה משתתפת בתקציבו הוציא הוצאה עבור שיתוף פעולה עם גוף בפעילות שיש בה שלילת קיומה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית, קריאה להעמדה לדין של חיילים בערכאות בין לאומיות, תמיכה במאבק מזוין או בחרם נגד ישראל, הסתה לגזענות או לאלימות – יהיה רשאי, לאחר ששמע את המוסד, להפחית מהסכומים שיש להעבירם מתקציב המדינה למוסד. הצעות חוק זהה הונחה על שולחן הכנסת העשרים וחמש גם על ידי חברת הכנסת לימור סון הר מלך (פ/1602/25). לאור אמירות קודמות של שרים המכהנים כיום בממשלה,¹⁹ הצעת חוק זו עשויה לפגוע בתקציב משמעותי שמגיע היום למוסדות אקדמיים בישראל מהאיחוד האירופאי (ERC), תקציב המאפשר פיתוח מחקר משמעותי בכל תחומי הדעת כולל מדעים מדויקים ורפואה, מדעי הרוח, מדעי החברה, חינוך ועוד.²⁰ כמו כן, הצעה זו עשויה לפגוע בשיתופי פעולה עם מספר מוסדות אקדמיים שקראו להחרים את ישראל, ובמוסדות אקדמיים שעשויים להביע עמדות כנגד ההפיכה המשטרית. במידה ותעבור, ההצעה תפגע ישירות בתנאי ויחסי העבודה של מרצות ומרצים מן הסגל האקדמי.

3. פתח לפגיעה בתנאי העסקה של חברי/ות הסגל האקדמי – ובמיוחד, פגיעה במוסד הקביעות

לקביעות באקדמיה הצדקה מהותית: היא נועדה לאפשר את חירות המחקר. וכאמור, אין מחקר ללא חירות. לכן, מדאיגה היא הצעת חוק דיני העבודה (תיקוני חקיקה), התשפ"ג–2023 (פ/2111/25), שהוגשה על ידי חבר הכנסת שמחה רוטמן. מוצע בה לתקן את חוק הודעה מוקדמת לפיטורים ולהתפטרות, התשס"א–2001 ולקבוע, כי: "על אף האמור בכל דין או הסכם, מעסיק יהיה רשאי לפטר עובד עקב אי-התאמה לעבודה או בעקבות הצורך בצמצום פעילות בהודעה מוקדמת מראש, של חצי חודש בעד כל שנת העסקה ברצף אצל המעסיק ולא יותר משישה חודשים; בית הדין לעבודה לא יוכל למנוע או לעכב פיטורי עובד לפי סעיף זה, אך אם ימצא שהעובד פוטר שלא בתום-לב יהא רשאי לפסוק לו פיצויים ללא הוכחת נזק בשיעור של כפל פיצויי הפיטורים המגיעים לעובד לפי כל דין". הצעות חוק זהות הונחו על שולחן הכנסת העשרים ושלוש על ידי חברי הכנסת מתן

¹⁹ לעניין זה ראו, למשל, פרוטוקול ועדת החינוך מיום 24.5.2017 בעניין "החשש להמשך תמיכת אוניברסיטת בן גוריון בפעילות BDS":

<https://main.knesset.gov.il/Activity/committees/Education/pages/committeeprotocols.aspx>.

כמו כן, ראו: נעה שפיגל "סמוטריץ': ארגוני זכויות האדם הם קיום קיומי על ישראל, הממשלה הקרובה חייבת לטפל בהם" הארץ <https://www.haaretz.co.il/news/politi/2022-11-21/ty-article/premium/00000184-996c-db09-abcd-dffc7efa0000> (21.11.2021).

²⁰ לעניין זה ראו, למשל, פירוט בכתבתו של ירון דרוקמן "24 חוקרים ישראלים יקבלו מענק יוקרתי מהאיחוד האירופי" מעריב <https://www.ynet.co.il/environment-science/article/ry7rldihi> (31. 1.2023).

כהנא ואורי מקלב (פ/24/23) ועל שולחן הכנסת העשרים וארבע על ידי חבר הכנסת מתן כהנא וקבוצת חברי הכנסת (פ/161/24). **המשמעות היא שניתן יהיה לפטר מרצות ומרצים באקדמיה, כולל אלה שיש להם קביעות, על בסיס המונח העמום של "אי התאמה"** ובהתכתב עם הצעות החוק האחרות שפורטו פה מעלה. כמו כן ניתן יהיה לפטר מרצות ומרצים גם במידה וזה יעלה כדי הפליה, שכן הוראה זו מעדיפה את פררוגטיבת המעסיק "על אף האמור בכל דין", כולל חוק שוויון הזדמנויות בעבודה.

בנוסף להצעות חוק, ישנן אינדיקציות נוספות כי פניה של הקואליציה להתערב התערבות עמוקה במהלכי האקדמיה, באופן שישפיע על אופייה הליברלי ועל חירות המחקר בה.

4. הוראות בהסכמים קואליציוניים

- על פי סעיף 97 להסכם הקואליציוני בין סיעת הליכוד לסיעת הציונות הדתית יתוקן חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000, "כך שתעוגן האפשרות לקיום אירועי תרבות או לימודים של חרדים ודתיים המעוניינים בכך המיועדים ציבור כאמור או נושאים אופי דתי מובהק, תוך התחשבות באמונותיהם ובצרכיהם הדתיים, לרבות בהפרדה מגדרית. בתנאים אלה הפרדה לא תחשב לאפליה אסורה. כמו כן, יתוקן החוק האמור באופן שיאפשר יצירת וקיום קהילת מגורים על רקע דתי, וכן באופן שימנע פגיעה בבית עסק פרטי שנמנע מאספקת שירות או מוצר בשל אמונה דתית, ובתנאי שמדובר בשירות או מוצר שאינו ייחודי".²¹
- להפרדה באקדמיה עשויה להיות השפעה ישירה ונרחבת על הפגיעה בזכות לשוויון של נשים, כפי שעולה מפסק דינו של בית המשפט העליון בפרשת **יופי תירוש**, במסגרתו אמנם הוחלט בדעת רוב לדחות את העתירות שהוגשו לבג"ץ בעניין הרחבת ההפרדה המגדרית באקדמיה ולאפשר אותה, אך נפסלה פה אחד המדיניות לפיה מרצות תהיינה מנועות מללמד במסלולי הלימוד לגברים.²² (גם האפשרות ליצירת קהילת מגורים על רקע דתי עשויה להיות רלוונטית לאקדמיה, בהקשר של מעונות).²³ להצעות אלו עשויה להיות גם השפעה על אופי הלימודים בקמפוסים ובעיקר על אופיים הליברלי-פתוח.

²¹ לעניין זה, ראו ההסכם הקואליציוני לכינון ממשלה לאומית שנערך ב-28.12.2022 בין סיעת הליכוד לסיעת הציונות הדתית:

<https://www.idi.org.il/media/18950/%D7%94%D7%A6%D7%99%D7%95%D7%A0%D7%95%D7%AA-%D7%94%D7%93%D7%AA%D7%99%D7%AA.pdf>

²² בג"ץ 8010/16 ברזון נ' מדינת ישראל (12.07.2021) (להלן: עניין **יופי תירוש**).
<https://supremedecisions.court.gov.il/Home/Download:path=HebrewVerdicts/16/100/080/k61&fileName=16080100.K61&type=4>

²³ על כוונתם של גורמי קואליציה לקדם הסדרים של הפרדה מגדרית, ראו, למשל, <https://twitter.com/NeriaKraus/status/1639853274172981248?s=20>.

5. הצהרת כוונות של חברי הקואליציה

- בראיון שנתן בערוץ 14 בחודש מרץ 2023, ציין שר המשפטים, יריב לוין, כי בכוונתו לפעול "לגיוון" האקדמיה,²⁴ והוא אף טען מעל בימת הכנסת כי "יש טרור מחשבתי באקדמיה".²⁵ במליאת הכנסת ביום 20.2.2023 אף ציין כי לטעמו יש להסתכל על המצב הקיים בתקשורת ובאקדמיה ולתקנו. לפיו "במקומות שבהם צריך להיות פלורליזם, צריכה להיות ביקורתיות, יש טרור מחשבתי של ממש. [...]. באיזו מדינה יש תקשורת כזאת מוטה, יש בית משפט כל כך מוטה, יש אקדמיה שמקיימת כנסים שהתנאי להשתתף בהם הוא הבעת דעה אחת בלבד?".²⁶
- השר עמיחי שיקלי דיבר בראיון בערוץ 12 על ביצוע רפורמה באקדמיה באומרו: "חשבנו שצריך לעשות רפורמה במערכת המשפט, הבנו שצריך רפורמה גם באקדמיה".²⁷ ביום 14.3.2023 בתגובה לפנייה של אנשי תרבות רוח ואקדמיה לשגרירי גרמניה ובריטניה לביטול ביקור נתניהו אמר השר עמיחי שיקלי בראיון אצל ירון וילנסקי כי "למלשינים אל תהי תקווה. אנשים שפונים למדינות זרות – זה באמת אחד מהדברים השפלים וזו חבלה בביטחון ישראל".²⁸
- ביכולת שר החינוך, לשנות את הרכבה של המועצה להשכלה גבוהה ולשלב בה אנשים התומכים בצמזום החופש האקדמי ופגיעה במוסדות. שר החינוך, יואב קיש, כבר ניסה להתערב בהרכבו של דירקטוריון, ולהדיח את הרקטור של הספרייה הלאומית.²⁹ ביוזמתו, התקבלה ביום 24.2.2023 החלטת ממשלה 169 לפיה לשם תיקון סמכויות הגופים בחברת הספרייה הלאומית מתוך מטרה להגביר את השקיפות והפיקוח הציבורי במוסד יבוצעו מספר תיקונים בחוק הספרייה הלאומית, התשס"ח-2007. על פי ההחלטה, בין היתר, הוצע כי תסתיים כהונת הדירקטוריון המכהן וימונה דירקטוריון חדש שתהיה בבחירתו מעורבות משמעותית של שר החינוך.³⁰ ההצעה אמנם ירדה מסדר היום בשל לחץ ציבורי מסיבי אולם היא מבטאת את נכונות הממשלה לפגוע באוטונומיה של גוף מחקרי. מאחר שהאוניברסיטאות והמכללות הם תאגידים עצמאיים לא ניתן לפגוע בעצמאותן הניהולית בצורה כה פשוטה, יחד עם זאת הנכונות לפגוע בצורה כה חמורה בעצמאות של הספרייה הלאומית מצביעה על כך שהאוטונומיה האקדמית של האוניברסיטאות אינה חסינה מהתערבות גם היא.³¹

²⁴ לעניין זה, ראו: ראיון עם שר המשפטים, יריב לוין, בערוץ 14, ביום 3.3.2023:

<https://twitter.com/RivkaWeill/status/1631599503139545092>

²⁵ <https://www.israelhayom.co.il/news/politics/article/1371881>

²⁶ ראו דיון במליאת הכנסת מיום 20.2.2023, בעמ' 275:

<https://m.knesset.gov.il/Activity/plenum/Pages/Sessions.aspx>

²⁷ ראו את הראיון בלינק הבא: <https://www.youtube.com/watch?v=dYgAYfhc3Ew>

²⁸ <https://twitter.com/GLZRadio/status/1635662260071813124> פרסום של גלי"צ לעניין הראיון עם השר שיקלי.

²⁹ <https://www.themarker.com/news/education/2023-02-22/ty-article/highlight/00000186-7a48-dc22-afe7-7a7cb56c0000>

³⁰ החלטת ממשלה מספר 169 "הגברת השקיפות והפיקוח הציבורי בספרייה הלאומית" (20.2.2023): <https://www.gov.il/he/departments/policies/dec169-2023>

³¹ ראו: שחר אילן "נשיא האוניברסיטה העברית: ,אם הספרייה הלאומית תישלט ע"י פוליטיקאים היא נדונה לכליה", **כלכליסט**, 26.2.2023.

ד. הלך הרוח הקיים כבר היום שפוגע בחופש האקדמי ובמוסדות

יש לראות את התהליכים שתוארו לעיל על רקע פעילותם הנמרצת של ארגונים כגון "פורום קהלת" וכן תנועת "אם תרצו" כנגד האקדמיה בישראל, שיש בה איום של ממש על איכות המחקר המתבצע במוסדות אקדמיים וכן על החופש האקדמי. מחקרים שיצאו מטעם "פורום קהלת" קבעו כי יש להקל את פיקוח מל"ג על מוסדות אקדמיים,³² חרף חשיבות קיומה של מועצה לאומית גבוהה עצמאית ובלתי תלויה להבטחת האוטונומיה של המוסדות להשכלה גבוהה ולהבטחת רמתם. ברוח זו, נטען, כי יש לבטל עצמאותה של הוועדה לתכנון ותיקצוב (הוות"ת) בטענה כי מי שצריך להכריע בענייני תקצוב המוסדות האקדמיים זו הממשלה.³³ "פורום קהלת" אף תומך בהפרדה מגדרית באקדמיה על מנת לשלב בה חרדים,³⁴ וזאת על אף המחיר שהפרדה זו גובה מערכים של שוויון באופן רב ממדי – כולל פגיעה באוכלוסיות סטודנטים/ות אחרות וכן במרצות.³⁵

פעילות נוספת מהשנים האחרונות המכרסמת בחופש האקדמי היא זו הנעשית בידי תנועת "אם תרצו", ששמה לעצמה כמטרה סימון מרצות ומרצים מהאקדמיה ככאלה שתומכים בעמדות מסוימות, וכן ביצוע מעקב אחרי פעולות שונות של מרצים/ות במטרה להביא לגינויים/ הציבורי, ולפחד והרתעה.³⁶

וידגש, טענתנו איננה כי האקדמיה צריכה להיות חסינה מביקורת. טענתנו מופנית ראשית כנגד האופן בו פעילות זו מבוצעת. מטרתה אינה קיום דיון ענייני וישיר עם מרצות ומרצים, אלא יצירת אווירה שפוגעת בחופש הפעולה שלהם תוך יצירת אווירה מאיימת ופחד. בנוסף טענתנו היא נגד המטרות של הפעולות האמורות, שאינן ביקורת שנועדה לשפר את האקדמיה, תוך מימוש הערכים החשובים של עצמאות תקציבית ופעילות של מחקר והוראה, אלא מטרתן הנה דריסת העקרונות החשובים של חופש אקדמי, דבר שיפגע, בסופו של דבר, במהותה של אקדמיה חופשית. כך, שיקולים של מצוינות מחקרית, שוויון הזדמנויות ונגישות להשכלה גבוהה לכלל המגזרים בחברה, לרבות לנשים, חרדים וערבים, ייסוגו בפני שיקולים מפלגתיים ועמדות כופות של מפלגות השלטון.

ה. פגיעה מיוחדת באוכלוסיות מוחלשות

אנו צופים כי אוכלוסיות מסוימות תיפגענה ביתר מהשינויים המסתמנים במעמד האקדמיה בישראל. ביניהן האוכלוסייה הערבית בישראל, מרצות שיהיו מנועות מללמד כיתות של חרדים, במידה שתקודם תכנית ההפרדה המגדרית באקדמיה, וכן הסגל הזוטר באקדמיה שנמצא ממילא במצב פגיע במיוחד בשל העדר יציבות תעסוקתית ותנאי עבודה פחותים.

³² יובל סיני "מוסדות אקדמיים צריכים חופש גם מהמל"ג" פורום קהלת (1.12.2022) <https://kohelet.org.il/publication/מוסדות-אקדמיים-צריכים-חופש-גם-מהמלג/>.

³³ יובל סיני, "שינויים באופי ההשכלה הגבוהה דורשים שינויים בתקציב" פורום קהלת (13.2.2022) <https://kohelet.org.il/publication/שינויים-באופי-ההשכלה-הגבוהה-דורשים-שי/>.

³⁴ אריאל ארליך, "המאבק המשפטי נגד התכניות לחרדים: לא חכם, לא מוסרי ולא ליברלי" פורום קהלת (18.7.2021) <https://kohelet.org.il/publication/גורמים-באקדמיה-חרדים-מפני-החרדים/>.

³⁵ עניין יופי תירוש, ראו לעיל, ה"ש 22.

³⁶ לעניין זה ראו למשל את הפרויקט של "אם תרצו": "הכר את המרצה" - פרויקט שנועד לאסוף מידע לגבי מרצים הלוקחים חלק ב"קידום לחץ בינלאומי על ישראל" המבוסס בין היתר על מידע שמגיע מהגשת תלונות ביחס למרצים.

גם בקרב הסגל האקדמי הבכיר, קיימת קבוצה שהפגיעה בהן תהיה מוגברת – מרצים ומרצות צעירים, ובמיוחד מי שטרם קיבלו קביעות. בעוד שצמצום החופש האקדמי, הפחתה בתקציבי מחקר, ופגיעה בקשרים בינלאומיים ישפיעו על כלל חברי הסגל, הפגיעה תורגש במיוחד בקרב קבוצה זו, מן הסיבות שלהלן:

- מדובר במרצות ובמרצים שמעמדם (המקצועי והתעסוקתי) טרם התייצב. בשנים הראשונות לתעסוקה האקדמית, עוסק הסגל הצעיר בטוויית רשת הקשרים הבינלאומית שלו, בהקמת מעבדות ראשונות, בהשתלבות במוסד האקדמי ובהכנת התיק לקראת קביעות וקידום. חוקר שטרם ביסס את מעמדו בעולם האקדמי יתקשה לעשות זאת במדינה בה נפגעים שיתופי הפעולה הבינלאומיים ותקציבי המחקר. פגיעה בשלב זה עלולה להביא לדחייה או לאי-קבלת קביעות.
- מטבע הדברים, בטרם קביעות – לא יכולה אשת הסגל ליהנות במלואם מהיתרונות ומהחירות המוקנים לחברתה בעל הקביעות. חוקרים שטרם קיבלו פגיעות יחששו יותר לחקור נושאים שנויים במחלוקת או להציף עמדות שנויות במחלוקת בכיתות בהן הם מלמדים. תרבות של הלשנות, הקלטות סתר, וצנזורה תפגע אנושות בחופש האקדמי של מי שבשלב זה אינם מוגנים תעסוקתית על ידי קביעות. הדבר נכון במיוחד לחוקרות ולחוקרים במדעי החברה והרוח, שתחומי עיסוקיהם משיקים לעתים לנושאים שעל סדר היום הציבורי.
- רבים מחברי (ובעיקר) חברות הסגל האקדמי הצעיר מצויים כבר כיום בעמדה של פיגור, לאור השפעות תקופת מגפת הקורונה, שעבור רבים עצרה את פעילות המחקר באופן חלקי או מוחלט למשך כשנתיים. המצב הנוכחי, בו סגל האוניברסיטה, בעידודה של האוניברסיטה, מעורב ביותר בפעילות תוך-וחוץ-קמפוסית הקשורה להפיכה והשלכותיה, משקיע בה משאבים וזמן, ולוקח חלק בעצירות לימודים שמשמען הפסד זמן מחקרי לצורך השלמות בעתיד – יפגע עוד יותר בקידומם של חברי וחברות הסגל.
- מן הראוי לציין כאן את סקר "בריחת המוחות" שערכה האקדמיה הצעירה למדעים. בסקר זה עלה כי אפשרות ההגירה מישראל התגברה במיוחד אצל חברי וחברות סגל צעירים, ובמיוחד מי שהם הורים לילדים צעירים. מתוך הסקר: "חוקרים צעירים (בשנות ה-30-50 לחייהם) מדווחים על עלייה בסיכויי העזיבה באחוזים גבוהים יותר (עד 78%) אבל העלייה בסיכוי לעזוב ניכרת בכל הגילים. **נמצא מתאם שלילי מובהק בין הגיל הממוצע של הילדים לבין העלייה בסיכויי העזיבה.** 77% מהורים לילדים קטנים (<5) דיווחו על עלייה בסיכויי העזיבה, לעומת 65% בלבד מההורים לילדים גדולים (>15)".³⁷ הדבר אינו מפתיע כאשר זוכרים כי אוכלוסייה זו מצויה כעת רק בראשית דרכה האקדמית, ועל כן ההשלכות **ארוכות הטווח** של הכפפת האקדמיה לממשלה (ושל חיים במדינה לא דמוקרטית) רלוונטיות במיוחד עבורה. מי שצופה לעצמה עוד עשרות שנות עבודה באוניברסיטה וגידול ילדים בישראל, תחשוש יותר מההשלכות מאשר מי שבפניה שנים ספורות עד היציאה לגמלאות.

כל האמור לעיל רלוונטי במידה מוגברת לחברי וחברות סגל המשתייכים לקבוצות מיעוט בחברה הישראלית – פלסטינים, דור ראשון להשכלה גבוהה, אתיופים ועוד. אלה - הגם שמספרם עדיין מועט בין חברי הסגל -

³⁷ "פורסם סקר האקדמיה הצעירה הבוחן אם חל שינוי בעמדת חברי וחברות סגל בדבר הנכונות לעזוב את הארץ" **האקדמיה הצעירה הישראלית** (20.3.2023): <https://young.academy.ac.il/News/NewItem.aspx?nodeId=658&id=620>

מחפשים לעצמם מרחב בטוח להתפתחות הקריירה, ויחששו מאי יציבותה של האקדמיה הישראלית. כמו כן, קיימים קשיים ספציפיים עבור חברי וחברות סגל בינלאומיים לפני קביעות (כמו למשל חשש מאי-חידוש ויזת העבודה).

1. פגיעות נוספות שמהלכי הקואליציה עתידים לגרום לאקדמיה

● פגיעה בנכונות להשקיע במוסדות בישראל או לשתף עימם פעולה :

המהפכה המשטרית עתידה להשפיע על מעמדה של ישראל בעולם, על האופן בו היא תיתפס ולכן גם על הנכונות לשתף פעולה עם גופי מחקר ישראלים: בעקבות שינויים במעמדה הבינלאומי של ישראל, קיימת סכנה כי ישראל תודר משותפויות וקרנות מחקר בינלאומיות. זאת, בין בעקבות שינוי שיטת המשטר, ובין בעקבות פעולות קונקרטיות שהממשלה הנוכחית צפויה לקדם (פסילת מפלגות ערביות מהשתתפות בבחירות, הרחבה נרחבת של התנחלויות, סיפוח השטחים ללא הענקת זכויות לתושביהם הפלסטינים ועוד).

בדומה, תורמים למוסדות אקדמיים עשויים למשוך את תרומתם ממוסדות ישראלים. כך, יש להזכיר למשל את המכתב ששלח מר גירמי קולר שתרם לאוניברסיטת תל אביב ולפקולטה לניהול בפרט מעל 50 מיליון דולר למחקר ותוכניות לימוד, בו הבהיר את דאגתו מהמצב והשפעתו על המשך שיתוף הפעולה עם האוניברסיטה וכך כתב: " Reluctantly, I've reached the very painful conclusion that I will need to consider resigning as Vice Chairman of Tel Aviv University and review my investments in the country, if these legal reforms are adopted. I'm hopeful that it is not too late for the government to recognise that it must take a more considered and thoughtful approach and I will be watching this issue with deep interest

ברור, כי החשש מפני פגיעה במעמדה האקדמי של ישראל יוחמר במצב בו תוגבר מעורבות הממשלה באקדמיה ותיפגע האוטונומיה המוקנית לה, דבר העלול לגרום להדרה של המדע הישראלי מתוך קהיליית המדע הבינלאומי, שאינו נוטה חסד למחקרים "מטעים". חשש זה גובר נוכח הכוונה לבצע מינויים אקדמיים באופן פוליטי, כפי שעולה מדבריו של שר המשפטים, יריב לוין. כיום הקריטריון למינויים ולקידומים אקדמיים בארץ הוא מצוינות אקדמית, ופגיעה בעקרון יחיד זה יוביל בוודאות לפגיעה באיכות המחקר וכתוצאה מכך למעמד המוסדות האקדמיים.

● מהלך נרחב של דה-אקדמיזציה :

זה מכבר פורסמו כמה פירסומים שמהם עולה הרצון להכיר בלימודים שאינם אקדמיים – בעיקר, בלימודי אולפנה/רבנות – כשקולה לתואר אקדמאי במגוון מקצועות בריאות.³⁸ עדות לדבר מצויה, למשל, בהסכם הקואליציוני בין סיעת הליכוד לסיעת ש"ס הקובע כי על מנת לקדם שילוב בשוק התעסוקה של המגזר החרדי ועל מנת לשפר את השירות לילדים הנזקקים בהתאמת המטפל לקהילה

³⁸ רוני לינדר וטלי חרותי-סובר "דומה לתואר ראשון": מערכת הבריאות בדרך להצפה במטפלים בלי תואר אקדמי" The Marker (29.12.222):

<https://www.themarker.com/news/health/2022-12-29/ty-article/.premium/00000185-59b4-d878-a995-5dbec2f20000>

סיכום

מהלכי הקואליציה עתידים לפגוע באופן קשה במעמדה של האקדמיה הישראלית, בעצמאותה, באיתנותה, וביוקרתה. פגיעה זו תחלחל למישורי החיים השונים, לכלכלה, לחברה, ללכידות החברתית, ובסופו של דבר לעצם האפשרות להפוך את המגמה ולהביא לחיזוק מחדש של דמותה הדמוקרטית של ישראל. חלון ההזדמנויות לעצור שקיעה זו קטן, ויש לפעול במהירות ובאחריות כדי להבטיח שיסודה ההשכלתי והדמוקרטי של ישראל לא יאבד.

נייר עמדה זה נכתב על ידי:

ד"ר עינת אלבין, האוניברסיטה העברית

ד"ר סיון בלסלב, האוניברסיטה העברית

פרופ' דורי דרדיקמן, הטכניון

ד"ר לימור יהודה, האוניברסיטה העברית

ד"ר איריס נחום, אוניברסיטת תל אביב

פרופ' אורן פרז, אוניברסיטת בר-אילן

ד"ר יאיר שגיא, אוניברסיטת חיפה